

ԳԱՐՉՅԱԼ ՓԱՓԱՋՅԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Արեաշող Հայաստան ալցելիլիս անհնարին է չհիշել, շմտաբերել Հայաստանի մեծ զավակ, մեծագույն ողբերգակ Վահրամ Փափազյանին:

Ինձ բախտ է վիճակվել Փափազյանի հետ խաղալ նրա մոսկովյան հյուրախաղերի ժամանակ, 1928 թվականին:

Փափազյանը խաղում էր «Մահապատիժ» պիեսում Գողգա, ես՝ Քեթ, նա խաղում էր Օթելլո, ես՝ Դեզդեմոնա: Երտակն ասած՝ նրա հետ խաղում էր Փոքր թատրոնի համարյա թե ամբողջ դերասանական խումբը: Բոլորս էլ առաջնորդում մասնակցել էինք Շեքսպիրի այդ անզուգական ողբերգության ներկայացումներին: Մի խոր հուզմունքով էինք համակվում Փափազյանի հետ խաղալիս, որովհետեւ նա, ինչպես ինձ թվում էր, իսկական Օթելլո էր՝ երիտասարդ, բռնկվող, հրաշունչ, մի արտակարգ զեղեցկությամբ, բուռն խառնվածքով Օթելլո:

Իմ Դեզդեմոնան անսահման սիրահարված էր նրան և սիրում էր բովանդակ հոգով ու սրտով, որովհետեւ հնարավոր չէր անպատասխան թողնել նրա զգացումը:

Իսկ Օթելլո-Փափազյանը կարողանում էր բեմում սիրել անսովոր կերպով: Ես լավ եմ հիշում նրա մենախոսությունը սենատում, առաջին պատկերում, երբ նա ավարտում էր իր խոսքը և այնուհետև դիմում բեմ մտնող Դեզդեմոնային՝ «Նա զալիս է, հարցրեք նրան»: Օթելլոն համակված էր մի այնպիսի կրակոտ սիրով, քնքշանքով, այնպիսի նվիրվածություն էին արտահայտում ինձ պարզված ձեռքերը, նրա հայացքը, որ ես այն ժամանակվա երիտասարդ հոգուս ամբողջ բոցկլտումով նետվում էի նրա գիրկը: Դա մի ոչ սովորական, կատարյալ սեր էր, հարգանք, երկրպագություն, հիացմունք իմ հույակապ Օթելլոյի հանդեպ:

Մտաբերում եմ այն տեսարանը, երբ Յագոն աստիճանաբար թույն էր ներարկում Օթելլոյի հոգին: Սկզբում Օթելլո-Փափազյանը լսում էր գեղամորեն ու նույնիսկ չէր ուզում լսել և ճիգ էր թափում չհավատալու,

բայց աստիճանաբար այդ թույնը համակում էր նրա միտքը, նրա սիրտը: Եվ այդ պահին Փափազյանն ուներ մի խիստ հետաքրքրական բեմավիճակ: Ես կուլիսներից միշտ հետևում էի. դերասանն սկսում էր պտույտներ գործել: Ու պտտվում էր, պտտվում ու ավելի և ավելի շատ էր բորբոքվում և համակվում այդ կասկածի թույնով: Այնքան ահավոր էր նա այդ վայրկյաններին, որ ինձ թվում էր՝ եթե հարձակվի Յագոյի վրա, ապա վերջ կունենա ոչ միայն Յագոյն, այլև Յագոյի դերակատարը: Հոգու աստիճանական շիկացումը, հետզհետե ենթարկվելը Յագոյի դավադիր մտքին, թե իբր Դեզդեմոնան դավաճանում է իրեն Փափազյանի կատարման հոյակապ պահերից էին: Խիստ հետաքրքրական էր:

Ես մտաբերում եմ նաև իմ և նրա վերջին տեսարանը՝ Դեզդեմոնային խեղդելուց առաջ: Փորձերին չափազանց զգայուն էր, ուշադիր, և միաժամանակ՝ զարմանալիորեն պարզ: Նրա մեջ բնավ չէր զգացվում ոչ առաջնայնությունը, ոչ այն, որ մեծ հռչակի հասած դերասան է, որ հյուրախաղերի է եկել: Զարմանալի նրբանկատ էր ու փափուկ: Փորձերին հանգիստ ասում էր ինձ՝ «Բոլորովին չվախենաք, միայն ձեռքերդ դրեք ձեր ծոծրակին, որ հեշտ լինի ձեզ հափշտակել ու նետել թախտի վրա», որտեղ խեղդելու էր ինձ: Մենք փորձերն անում էինք առանց բուռն լարվածություն, ասենք, փորձերն էլ շատ քիչ էին, սակայն վերջ ի վերջո բոլորս էլ արդեն խաղացել էինք այն, ինչը որ Փափազյանն առաջարկում էր, որպես բեմավիճակ: Ուստի փորձերին չէինք հասնում այդ կետին, այդ՝ այսպես կոչված թախտի վրա նետվելուն: Եվ ահա ներկայացման ժամանակ հասավ այդ պահը. ինձ վրա խոյանում էր մի Օթելլո, որին ես երբեք չէի ճանաչել, որին իմ Դեզդեմոնան երբեք չէր տեսել: Նա վրաս էր խոյանում մարդկային կերպարանքը բոլորովին կորցրած: Եվ պիտի ազնվորեն ասեմ, որ նույնիսկ չեմ հիշում, թե ինչ էի ասում, ինչպես էի ասում: Ես միայն հիշում էի, որ ձեռքերս պիտի կցեմ ծոծրակիս, իսկ այնուհետև մտածում էի՝ է՛հ, ոչ մի բան ինձանից չի մնա, հիմա նա կընջի ինձ, հիմա վերջ կտա ինձ, այլևս ոչ մի բեմավիճակ չի մնա, և պիեսը վերջ էլ չի ունենա. նա հիմա կխեղդի ինձ: Այդպես էր թվում ինձ, որովհետև իսկապես մի զարհուրանք էր խոյանում վրաս: Ու հանկարծ մի ակնթարթում ես արդեն ընկած էի թախտի վրա: Այդ բանն արվեց այնպես թեթև, այնպես պարզ ու քնքուշ, որ ես շարունակ ապշել եմ ու մինչև օրս էլ չեմ կարող հասկանալ, թե ինչպես կատարվեց: Ինչպիսի՜ տեխնիկա ուներ Փափազյանը: Չնայած անսովոր, ահեղ տեմպերամենտին ու շիկացած կրքերին, չնայած մոլի ցաս-

ման ու կատաղությանը, որոնցով համակվել էր նա ու խոշանում էր վրաս, դերասանը ամեն վայրկյան հիշում էր, թե ինչպիսի քնքշանքով հարկավոր է ինձ, իրրե հերասանուհու, նեռել թախտի վրա: Ես ոչ մի քերծվածք չստացա, ոչ մի կապտուց չունեցա, այնքան տեխնիկապես փաշտուն կերպով կատարվեց այդ բոլորը: Ու ապա նա նետվեց վրաս. այնպիսի կատարյալ պատրանք էր ստեղծվում, թե նա ծնկել է կրծքիս և խեղդում է ինձ: Իրականում ես նույնիսկ չգիտեի, թե ինչպես է նա կանգնած, որտեղ է կանգնած: Սակայն հանդիսականները այն լրիվ տպավորություն էին ստանում, թե նա խեղդում է ինձ:

Ուզում եմ ասել, որ տեխնիկայի կատարյալ տիրապետումը այն դարմանալի, գորեղ տեմպերամենտով հանդերձ, որ ուներ Փափազյանը, այդ ամենը որքան որ միանգամայն դարմանալի էին, նույնքան էլ խրատական մեք դերասանների ու մասնավորապես ինձ համար: Փափազյանի Օթելլոն մի անսովոր Օթելլո էր, անսովոր որպես սիրող, որպես քնքշալիկ մարդ, որը նրբությամբ էր ընկալում այդ զգացմունքը և փափաշում իր սերը, իր Դեզդեմոնային: Եվ ավարտում էր նա իր սերը այդ դարհուրելի, միանգամայն հակամարդկային քալով, երբ խեղդում էր Դեզդեմոնային: Ինձ թվում է, որ ուսուցիչները շատ բան կարող էր քաղել Փափազյանի ստեղծագործություններից: Այո՛, նա արևաշող Հայաստանի դերասան էր, հարավի դերասան, հարավի ավյունով: Բայց դրա հետ մեկտեղ նա կարողանում էր այնպես տիրել այդ ավյունին, այնպես տիրել իր ամբողջ էությանը, իր մարմնին, իր բոլոր շարժումներին, որ այդ ամենը հարկավոր էր և զենք, և սովորել: Եվ ես բախտավոր եմ, որ հիշողությանս մեջ կենդանի է այդ մեծագույն ողբերգակը:

* * *

Փափազյանից առաջ ես եղել էի Ալեքսանդր Իվանովիչ Յուժին-Սում-բատովի Օթելլոյի Դեզդեմոնան: Դերասանը նշում էր իր քառասնամյա հորելյանը, Մեծ թատրոնում խաղալով Օթելլո: Դա նրա հրաժեշտն էր ողբերգական դերերին: Նա արդեն տարիք էր առել, արդեն մարմնեղ և փառավոր Օթելլո էր: Եվ իմ Դեզդեմոնան մի քիչ այլ կերպ հնչեց Ալեքսանդր Իվանովիչի հետ: Դա դրեթե մեծարանք էր այդ Օթելլոյի նկատմամբ: Անշուշտ, Ալեքսանդր Իվանովիչը երիտասարդ ժամանակը շատ հետաքրքրական էր խաղացել: Բայց այս անգամ արդեն ուրիշ էր՝ ուժ չունեի և ունեցածն էլ խնայում էր: Բացի դրանից, դա հոբելյանական

ներկայացում էր Մեծ թատրոնում: Այնպես որ, նա առանց այդ էլ հուղ-ված էր իր հոբելյանի առիթով, բայց ոչ թե իր դերի:

Մյուս Օթելլոն, որի հետ խաղացի, Յուրի Միխայլովիչ Յուրևն էր: Նա գալիս էր Մոսկվա և Փոքր թատրոնում, Փոքր թատրոնի դերասան-ների հետ Օթելլո էր խաղում: Ես չէի ասի, թե դա հետաքրքրական ներկայացում էր Յուրի Միխայլովիչի համար: Նա հյուսիսային Պալմիրայի դերասան էր՝ ոչ ավուան էր նույնը, ոչ էլ կերպարի ընկալումը: Ինձ թվում էր, որ նա չպիտի Օթելլո խաղար: Նա ճգնում էր լինել հարավի մարդ՝ Մավր, բայց հյուսիսը հյուսիս է: Նա ուներ հիանալի ուրիշ դերակատարումներ: Նա սքանչելի Արբենին էր «Դիմակահանդեսում»: Դա նրա փառքի պսակն էր: Իսկ Օթելլոն, ինձ թվում էր, որ այն Օթելլոն չէր: Եվ ահա այդպիսի Օթելլոներից հետո հանկարծ գալիս է մի երիտասարդ, հրաշոնչ, գեղեցիկ տղամարդ, իսկական Օթելլոն է գալիս:

Փոքր թատրոնում 30-ական թվականներին կար Օթելլոյի մի հիանալի դերակատար՝ Ալեքսանդր Ալեքսեևիչ Օստուժևը: Ինձ բախտ վիճակվեց նրա հետ խաղալ արդեն ոչ թե Դեզդեմոնա, այլ էմիլիա: Բայց բանն այն է, որ Օստուժևը խիստ ռոմանտիկ էր: Նա ոչ այնքան ողբերգական, որքան ռոմանտիկական Օթելլո էր: Եվ նրա խաղում շատ էր այդ ռոմանտիկան, ու դրա հետ մեկտեղ այդ ռոմանտիկան երբեմն, ինձ թվում է, դրամա էր ծնում, տեղ-տեղ ողբերգություն, բայց դա բնավ էլ չէր բխում սրտից, ինչպես հրաշոնչ ողբերգակ դերասան Փափազյանի Օթելլոն էր: Ինձ թվում է, որ ահա այդտեղ էր, որ որոշ տարբերություն կար նրանց միջև, թեև Օստուժևը հետո բոլորին գերում էր իր կատարմամբ: Բայց հիշողությանս մեջ միշտ կենդանի էր Փափազյանը, որին ես երբեք չեմ մոռանալ: